

Jaume I, sant Vicenç Ferrer i Tià de sa Real, tres arquetips en el llegendari de Manacor

Caterina Valriu
(Universitat de les Illes Balears)

Si ens formulem la pregunta: què és un arquetip?, haurem de respondre que és una paraula complexa, amb diverses accepcions. Així, un arquetip –en filosofia– seria un patró o model original, un tipus primigeni. Per a Plató, l’arquetip serien les idees o realitats pures, originals, de les quals les coses existents serien imitacions. En biologia, s’anomena arquetip a l’avantpassat originari del qual procedeixen o deriven les diverses formes actuals d’un grup zoològic o botànic. Des del punt de vista de l’antropologia, però, la paraula *arquetip* significa “patró simbòlic comú” i és un producte cultural. Els arquetips apareixen a totes les cultures, sorgeixen i es repeteixen una vegada i una altra al llarg de les diverses etapes de la història en les diverses manifestacions artístiques de la creativitat humana: la pintura, l’escultura, la literatura, el còmic, la publicitat, el cinema, etc.

Els arquetips evoquen de manera immediata una imatge concreta dins la nostra ment, amb una intensitat que és capaç d’emocionar-nos. Podríem dir que fan emergir una icona –una imatge referencial– que els representa de manera sintètica i eficient. Cada persona evoca la seva icona particular en pensar en un arquetip de caràcter universal. Això fa que, en el context d’un relat, l’aparició d’un arquetip proporcioni una eficàcia instantània i el faci més comprensible, més creïble. Com assenyala Josep Campbell:

Los arquetipos que han de ser descubiertos y asimilados son precisamente aquellos que han inspirado, a través de los anales de la cultura humana, las imágenes básicas del ritual, de la mitología y de la visión. [...] El sueño es el mito personalizado, el mito es el sueño despersonalizado; tanto el mito como el sueño son simbólicos del mismo modo general que la dinámica de la psique. Pero en el sueño las formas son distorsionadas por las dificultades peculiares al que sueña, mientras que en el mito los problemas y las soluciones mostrados son directamente válidos para toda la humanidad. [Campbell 1997, 25-26]

Cal, però, no confondre arquetip amb estereotip. Fent un joc senzill de conceptes oposats, podríem dir que l'arquetip és profund i té un origen –una arrel– de caràcter psicològic, en canvi l'estereotip és superficial i té un origen social, històricament datable. L'arquetip és acceptat d'una manera intrínseca i conté una gran càrrega simbòlica, mentre que l'acceptació de l'estereotip ve de la força de la repetició i no deixa de ser una convenció social. En resum, podríem dir que l'arquetip és complex i té volum, mentre que l'estereotip és simple i pla.

La complexitat de l'arquetip és una de les seves característiques fonamentals. És una complexitat que s'intueix des del principi. D'una manera simplificada, podríem dir que cada arquetip està format per una “cara blanca” i una “cara fosca”, un costat bo i un altre de dolent o menys bo. L'arquetip –per tal que sigui funcional– ha de ser clar però alhora ha de tenir complexitat, volum, i l'ha de desenvolupar al llarg d'un relat o –com és el cas en els que nosaltres estudiem en aquest treball– en el cicle de llegendes que s'articulen entorn d'una figura. Aquesta complexitat és el que li dona credibilitat, el fa dinàmic i afavoreix el procés d'identificació del receptor. A més, cal tenir en compte que sovint un personatge pot ser el resultat de la combinació de diversos arquetips, i que aquests es poden combinar de manera diacrònica al llarg d'una història.

Però, ens podem demanar: quina funcionalitat té un arquetip? Per què serveix exactament? Podem respondre que cada arquetip conforma un model psicològic necessari i pertinent per als membres de la comunitat en el qual apareix. Els models arquetípics es repeteixen al llarg de les cultures i les èpoques, perquè reflecteixen maneres de ser o estadis psicològics. En un relat, els personatges arquetípics són “entesos” pel públic perquè presenten models de conducta universals, que superen les barreres temporals, culturals i àdhuc socials.

En aquest article revisarem succintament com, a través del llegendari recollit a la comarca de Manacor, la tradició popular presenta tres personatges importants de la nostra cultura –el rei català Jaume I, el sant valencià Vicenç Ferrer i el glosador mallorquí Tià de sa Real– que representen models arquetípics en el nostre context cultural.

Jaume I en lluita contra els sarraïns (Alcover, tom V).

Jaume I

El rei Jaume I, anomenat *el Conqueridor*, articula al seu entorn un extensíssim llegendari de centenars de relats. Aquest llegendari ens el presenta com la suma de diversos arquetips desenvolupats al llarg de la seva biografia històrica i en dibuixa una altra de llegendària molt rica i complexa, en la qual sobresurt la seva dimensió heroica. Així, podem dir que a través del seu llegendari Jaume I se'ns presenta com la suma dels arquetips d'heroi èpic, d'explorador-conqueridor, de sobirà i d'amant.

De manera senzilla, podem definir l'arquetip d'heroi èpic com aquell personatge que cerca el reconeixement social mitjançant la seva capacitat per aconseguir objectius que semblaven inassolibles. Un personatge que treballa i perfecciona les seves capacitats a la recerca dels seus ideals, que poden ser personals o col·lectius. La seva cara fosca seria la por del fracàs i l'arribar a entendre la lluita com a única forma vàlida de viure. S'hi superposa de manera complementària l'arquetip d'explorador, entès com aquell que troba sentit a la seva vida mitjançant l'experimentació d'experiències vitals molt diverses, el qui entén la vida

com una aventura o viatge en el qual la recompensa última és la recerca d'un mateix en base a l'acumulació d'experiències. Un personatge que tem la grisor i la quotidianitat, però que pot acabar essent un desclassat, sense cap compromís personal o social. Jaume I –en l'etapa de maduresa– també representa clarament l'arquetip de sobirà. És el pare, el cap, el governant que vol construir una entitat social –en aquest cas una pàtria– de caràcter sòlid. Actua com s'espera d'un líder, assumeix responsabilitats, projecta i estableix mecanismes de desenvolupament i control per tal d'assolir el compliment dels seus plans. El costat fosc seria l'odi cap a la manca de planificació i la indefinició, i l'exacerbació d'aquests trets els pot conduir a comportar-se com un tirà. Nogensmenys, Jaume I també desenvolupà l'arquetip d'amant, encara que aquesta faceta sigui menys present en el seu llegendari. En aquest model de conducta, l'objectiu vital és la recerca dels plaer i el seu mitjà per aconseguir-lo és el poder de seducció. La seva debilitat és la temença de no ser atractiu als altres –física o emocionalment– i pot arribar a ser hedonista o manipulador, perquè el desig d'agradar li pot fer traïr la seva ètica.

Si ens centrem, però, en el llegendari que vincula Manacor amb el rei Jaume I, ens cal parlar d'una llegenda que ens mostraria la faceta d'heroi èpic superposada amb la d'explorador. “La primera proesa del Rei En Jaume” és el títol que dona mossèn Alcover al relat llegendari que tot seguit analitzarem. En la versió alcoveriana consta com a informador d'aquesta llegenda una única persona: el sen Jaume *Calces*, de Son Servera, egüer durant molts anys a les possessions que conraven els membres de la família d'Alcover, segons es desprèn de la informació que ell mateix ens proporciona. El resum de la narració és el següent: el rei En Jaume I, quan era petit, fou acusat per un altre al·lot de no tenir pare. S'assabentà per sa mare que son pare romania presoner dels moros dins una cova de sa Gruta.¹ En saber això, el futur rei prometé que –en tenir setze anys– l'alliberaria. En complir l'edat assenyalada reuní la seva gent i anà a alliberar son pare. S'enfrontà valerosament als sarraïns i els esvaí tots. Trobà son pare al fons d'una cova, emmanillat i cec, el qual li contà els patiments del seu captiveri i l'esperança que tenia de rebre algun dia l'ajut del seu fill. Es produí un emotiu reconeixement i retornaren triomfalment. La polseguera que alçà el rei i el seu seguici en el camí de tornada s'enlairà fins al cel i hi formà un camí resplendent anomenat *sa carrera del rei En Jaume* (la Via Làctia).

A l'hora de classificar aquest relat, podem considerar que ens trobem davant dues llegendes, o bé una llegenda i una tradició. L'alliberament del pare és una llegenda relativa al món de la història humana, inclosa en la categoria de fets i per-

1 Possessió del terme de Manacor.

sonatges llegendaris. La segona és una llegenda o tradició relativa al món natural sobre l'origen dels astres, que intensifica l'anterior i la complementa.

Tal com indica Alcover en nota a peu de pàgina, la narració es pot relacionar amb els fets llegendaris protagonitzats per Bernardo del Carpio. Aquest personatge és un heroi hispànic però amb un remot precedent ribagorçà, d'origen a mig camí entre la història i la llegenda, que la tradició suposa vencedor dels francesos en la batalla de Roncesvalles. La figura de Bernardo del Carpio sembla que s'inicia en uns romanços sobre Bernat de Ribagorça (datats entorn de 920-952), en uns altres referits a Sancho Díaz –comte de Saldaña–, en llegendes èpiques franceses i en fonts històriques. Es tractaria d'una llegenda d'origen erudit que s'anà amarant d'elements procedents d'altres llegendes i d'elaboracions literàries cultes. Donà lloc a un gran nombre de materials lírics i narratius que ens han pervingut en profusificacions i resums en obres històriques.

Els motius recreats en la llegenda que analitzem són el de l'origen de l'heroi i el de l'alliberament del pare en arribar a la vida adulta. Bernardo del Carpio era fill d'uns amors il·lícits o d'un matrimoni secret (fet que varia segons les fonts) entre el comte Don Sancho de Saldaña i Dona Ximena, germana d'Alfons *el Cast* d'Astúries. Aquesta relació fou castigada amb l'empresonament del pare i el tancament en un monestir de la mare. Bernardo fou educat a la cort del rei, el seu oncle. Destacà pel seu valor i prest es convertí en un heroi reconegut per la seva lluita contra les tropes de Carlemany i contra els sarraïns. Ja adult, tingué fortes diferències amb el rei i li reclamà l'alliberament del seu pare, el qual era vell i cec.

La trajectòria llegendària del personatge gira entorn de tres temes bàsics: el tema del vassall enfrontat amb el seu senyor, el tema de l'orgull nacional (significació antifranca del personatge) i el tema de la lluita contra els sarraïns. S'han arribat a documentar més de cinquanta romanços sobre Bernardo del Carpio, pràcticament tots d'origen erudit. La seva figura llegendària és present a la literatura des d'època medieval fins al segle XIX i l'han recreada literàriament autors com Cervantes, Lope de Vega i, en l'àmbit català, Milà i Fontanals.² Probablement, els romanços castellans sobre Bernardo del Carpio eren ben coneguts en terres de parla catalana ja des d'època medieval. L'episodi de l'alliberament del pare és un dels més atractius i colpidors en la biografia llegendària de Jaume I i no podem oblidar que forma part de la trajectòria mítica d'un gran nombre d'herois. És ben possible que la llegenda que atribueix aquest fet al rei En Jaume I es produeixi per una identificació amb l'heroi hispànic, sobretot pels detalls de la ceguesa i la decrepitud del pare.

2 Milà i Fontanals estudià el cicle llegendari de Bernardo del Carpio a la seva obra *De la poesia heròico-popular castellana* (1874) i recreà literàriament el primitiu Bernat ribagorçà en dos poemes èpics catalans moderns: *La cançó del Pros Bernat* (1867) i *La mort de Galind* (1867).

La llegenda que comentem tindria el seu origen en una traducció i prosificació del romanç original, modificada per un procés d'anostrament que es manifesta essencialment en tres aspectes:

- El canvi de protagonista, que suposa la substitució d'un heroi desconegut o aliè per un de conegut i pròxim. És a dir, de Bernardo del Carpio pel rei En Jaume I.
- La concreció de l'espai a l'entorn territorial del narrador, al seu espai més conegut o pròxim: Manacor en lloc de les terres lleoneses.
- En el canvi de l'agressor: el rei Alfons *el Cast* –personatge llunyà i desconegut– és substituït per un agressor conegut i genèric: “els moros”, la qual cosa afegeix a la llegenda una dimensió de croada contra l'Islam que era absent del nucli legendari inicial. Qui reté el pare de Bernardo del Carpio és el rei asturià, germà de la mare, per una qüestió de deshonra. El pare del rei En Jaume I és en poder dels sarraïns, podem suposar que captiu pel fet de ser un rei cristià. En aquest cas es desdibuixa el motiu de la il·legitimitat de l'heroi, que tanmateix és implícit en l'acusació del company de jocs, el qual –en to d'insult– li diu que “no té pare” (és a dir, que és bord), també es fa evident en el desassossec que aquest fet provoca en el jove rei i –lleugerament– en el to de justificació de la mare.

Un cop d'ull a la història de la infantesa del rei En Jaume I ens diu que aquest monarca, nascut a Montpeller el 1208, fou fill de Pere I *el Catòlic* i de Maria de Montpeller. Va tenir una infantesa allunyada dels seus pares. Als tres anys va ser separat de sa mare i lliurat a Simó de Monfort, el qual el retingué a Carcassona fins que el Papa l'obligà a lliurar-lo als seus súbdits, que l'esperaven a Narbona. S'organitzà la regència a càrrec del seu besoncle l'infant Sanç. Dels sis fins als nou anys sojornà amb els cavallers templers al castell de Montsó. Tot i que la llegenda que comentem no té paral·lelismes amb la història real, és ben cert que el rei En Jaume visqué sempre allunyat del seu pare i mancat del seu suport. D'altra banda, és un fet històric la poca relació entre els seus progenitors, Pere *el Catòlic* i Maria de Montpeller, la qual cosa feia fàcil l'acusació de bastard. És ben clar que la coneguda llegenda del seu engendrament té com a objectiu foragitar aquesta sospita i “certificar” la legitimitat de l'hereu de la corona. Objectiu que, més diluït, podem també intuir en la llegenda mallorquina que comentem.

A les llibretes de notes d'Alcover apareix també en aquesta llegenda el tema de les potades del cavall reial marcades a la roca, però aquest element desaparegué de la redacció definitiva, probablement eliminat pel fet que les marques a què feia referència la llegenda també havien desaparegut, en construir un aljub en aquell mateix indret. Vegeu la transcripció del fragment manuscrit d'Alcover:

Troba cova devora, hey entra a cavall (potada senyada encara i li faltava clau a ferradura (ara hi han fet ajub y taparen potada): y per endins... [Libreta IV]

En la versió publicada no es fa menció al tema de la roca marcada ni tampoc al fet que el rei entrés a cavall a dins la cova. Com ja remarcava Costa i Llobera en el seu poema sobre el cavall del rei,³ les petjades llegendàries del nostre heroi a diverses roques de l'illa són el reflex de l'empremta que deixà en la nostra memòria col·lectiva.

El relat es tanca amb un altre nucli llegendari que és el de la formació de la Via Làctia a partir de la polseguera de les hosts del rei. En les llegendes sobre la formació d'astres és freqüent trobar el tipus temàtic que gira entorn de la mitificació d'un humà amb qualitats excepcionals, un nou astre o una nova constel·lació serien el reflex superior d'unes vides resplendents. La Via Làctia s'anomena popularment *Camí de sant Jaume* i, segons la llegenda jacobea, indica la ruta als pelegrins que van a visitar la tomba de l'apòstol. En la imaginació popular s'ha produït una translació, deguda probablement a l'homonímia i a la dimensió mítica d'ambdós personatges.

Aquesta primera història del llegendari de Jaume I ja ens presenta les línies bàsiques que, sobre el tarannà del rei i les seves accions, es desenvoluparan en totes les següents. En relació al caràcter del rei es mostra l'arquetip de l'heroi èpic i el de l'explorador, atès que en destaca el geni, la decisió, la noblesa i el valor. S'insinua també l'arquetip del sobirà –que es desenvoluparà més en altres llegendes– en l'acció i la capacitat d'organització de la seva gent.

Podem dir, per tant, que el rei En Jaume I es configura des de molt jove com un heroi. Aquest fet històric té el seu paral·lel literari en obres escrites (les cròniques medievals i altres obres posteriors) i en tradicions orals vives en la memòria del poble pràcticament fins a l'actualitat. El seu cicle llegendari és molt vast i s'articula entorn de les principals etapes de la seva vida, amb una atenció especial a les conquestes de noves terres que engrandeixen el seu regne.⁴ La de la primera proesa és només un tast que ja marca les línies fonamentals del llegendari del Conqueridor. Jaume I és un heroi aglutinador que atreu cap a la seva figura llegendes migratòries que provenen d'altres personatges: Bernardo del Carpio en la llegenda

3 Vegeu el poema titulat "El cavall del rei En Jaume" del llibre *Tradicions i fantasies*.

4 En referència als arquetips de caràcter èpic i la seva transcendència cultural, Otto Rank assenyala: "Las civilizaciones más importantes [...] comenzaron desde las primeras etapas de su evolución a glorificar a sus héroes, reyes y príncipes míticos, fundadores de religiones, dinastías, imperios o ciudades, en suma, sus héroes nacionales, a través de una cantidad de leyendas y relatos poéticos. La historia del nacimiento y la infancia de esas personalidades llegó a ser investida, en particular, de rasgos fantásticos que en las diferentes naciones, aun aquellas separadas por vastas distancias geográficas y de existencia totalmente independiente, presentan una desconcertante similitud y hasta, en parte, una correspondencia exacta." (Rank 1991, 9; trad. de E. A. Loedel)

de l'alliberament del pare, el Cid *Campeador* en les relatives a vèncer després de la mort, en Sanç I de Mallorca en llegendes vinculades a indrets determinats de la Serra Nord de Mallorca, etc. El seu llegendari és molt variat i va des de la llegenda èpica fins a l'anècdota humana de manera que no es presenta simplement com un gran guerrer o conqueridor, sinó també com un rei religiós, savi i just (Valriu, 2008a).

Sant Vicenç Ferrer

Sant Vicenç Ferrer predica contra l'heretgia (Alcover, tom V: 124).

El sant valencià, que visità Mallorca el 1413, representaria –almenys en els últims anys de la seva vida– l’arquetip del protector. Es tracta d’un model arquetípic que té per objectiu ajudar els altres. Els vol protegir de patiment i dany i –en el cas del nostre sant– els vol ajudar a assolir l’espiritualitat cristiana i la vida eterna. Per tant, les seves accions tenen una projecció altruista cap als altres. El seu temor és no ser prou capaç de protegir o ser pagat amb ingratitude. La seva personalitat el pot dur a ignorar les pròpies necessitats o a l’extrem de voler imposar les seves creences i accions als altres. De fet, Vicenç Ferrer tenia per objectiu convertir a la fe cristiana els jueus i els musulmans que habitaven Mallorca, i també reconduir els cristians que considerava heretges, com els càtars.

Sant Vicenç Ferrer vingué a predicar a Mallorca el 1413, a instàncies de les autoritats religioses de l’illa, les quals consideraven que gran part dels seus habitants vivien una situació espiritual deplorable. La seva fama de predicador capaç de commoure les consciències s’havia estès a gran part d’Europa i el sol·licitaven de tot arreu. Des del primer moment la missió de Vicenç Ferrer a Mallorca revestí un caràcter extraordinari, per la gran quantitat de gent que congregava i per la fama de santedat que ja envoltava els fets i les paraules del dominicà valencià. Aquesta estada, que durà sis mesos, ha perviscut en la memòria del poble transformada en llegenda i ha arribat fins a l’actualitat.

Sant Vicenç Ferrer –en la seva eixida apostòlica per diversos pobles de l’illa– predicà a Manacor. En recordança de la predicació del sant a finals del s. XV fou col·locada una creu a la plaça del Palau. Vegem com ho explica l’erudit Llorenç Pérez:

En Manacor predicó, según cuenta la tradición, en la espaciosa plaza que aún hoy se llama del Palau. En este sitio, y probablemente en memoria de este hecho, se levantó en 1487 una cruz, costada por un tal Marcos Riera, presbítero. A mediados del siglo pasado fue trasladada a las afueras de la Ciudad y tuvo que ser precintada de hierro porque amenazaba ruina. A pesar de esto, se derrumbó en mayo de 1907. Fue de nuevo restaurada en 1913 y con este motivo se colocó en su pilastra la siguiente inscripción:

L’any del Senyor
MCMXIII fonc
restaurada a-
questa creu qu’
axecà Mossèn
March Riera en
memòria dels ser-
mons que a MCD
XIII predicà en es-
ta plassa Sant Vicent Ferrer

El 1675 el Consejo de Manacor resolvió hacer una capillita en la Plaza del Palau en memoria de la predicación del Santo. La capillita u hornacina, pues seguramente de esto se trataba, no debió llevarse nunca a la práctica. [Pérez 1957, 153; citat per Valriu & Vibot 2010, 127]

El convent dominicà de Manacor fou fundat l'any 1576 i es dedicà a sant Vicenç Ferrer, gràcies a la popularitat obtinguda després de la seva estada a la vila en 1413. Els pares fundadors foren Antoni Creus i Julià Fontirroig. L'any 1835 el convent fou exclaustrat i l'església passà a dependre de la parròquia, fins que el 1908 es refundà el convent, l'únic de dominics que existeix actualment a Mallorca. Davant la façana de l'església, a l'esquerra, es troba la creu de Sant Vicenç Ferrer, que data de 1488. Fou construïda per indicació del prevere Marc Riera i commemora la predicació que féu a Manacor el sant dominicà l'any 1413; com indica el text que presentem. Originàriament es localitzava a la plaça del Palau, vora l'església parroquial, però en 1913 fou restaurada i traslladada al lloc actual. Té una peanya de secció quadrada, amb decoració gòtica; el fust és octogonal i té capitell amb relleus de sants, entre els quals observem el de sant Antoni. La creu té la imatge de Crist en una cara i la Immaculada en l'altra, mentre que els extrems dels braços s'ornamenten amb relleus.

La façana principal de l'església presenta un portal de llinda, amb un timpà amb un nínxol que conté la imatge de sant Vicenç Ferrer. En el presbiteri hi ha la representació de sant Tomàs d'Aquino i de sant Domingo, a l'esquerra, i de sant Vicenç Ferrer i la de santa Catalina de Sena, a la dreta. Les parets laterals mostren, a l'esquerra una pintura que representa el baptisme de sant Vicenç i, a la dreta, la mort del sant valencià. El retaule major és barroc, amb la imatge del titular, sant Vicenç Ferrer, en el centre. En 1840, Antonio Furió en digué: "Su altar mayor está dedicado a san Vicente Ferrer, en memoria de haber predicado allí el apóstol valenciano". Pel que fa a la presència del sant valencià a les capelles laterals, cal dir que la primera de l'esquerra (de la part de l'evangeli) és l'antiga de sant Vicenç Ferrer, actualment ocupada per una imatge de la Mare de Déu del Roser. Segons Diego Zaforteza, a l'interior es conservava la trona des d'on alguna tradició ubicà la predicació del valencià. Concretament diu: "en la parroquia de Manacor predicó San Vicente, conservándose el púlpito que utilizó, y en el archivo de ella se conserva un documento en el que consta lo que se pagó por la construcción del citado púlpito" (Valriu & Vibot 2010, 129).

També ens cal parlar de la curiosa tradició explicativa que ens dóna Alcover de la relació entre els rebosillos i el nostre sant. Ens diu que sant Vicenç Ferrer, tot predicant a Manacor, prengué un sarrió i el mostrà a les manacorines com a mida adient dels rebosillos:

Es rebosillos d'un temps no eren com es que ara duen ses pageses, que sols no arriben a ses espatles ni a s'ansa d'es coll, i es bec no passa gaire més avall d'es carcabòs, i per molt si toca gens sa pitera; i encara és clar, que no tapa mica i és com si no hi duien res.

Quan jo era al·lot pucer, totes ses dones d'edat de Manacor duien un rebosillo ben blanc i ben espès, que no deixava veure gens es coll d'elles perquè else pegava per s'esquena i else tapava ses espatles i pitera; i coranta o cinquanta anys més enrere, encara eren més afavorits, just vels de monja.

Aleshores no eren just ses pageses que duien rebosillo, sinó també ses senyores, i no sols ses de mitja mà, sinó ses *cavalleres* més empiulades.

I d'on venien aqueixs rebosillos tan grossos?

Una cosidora de Manacor, Na Maria *Cama*, conta que sa mare deia que era sant Vicenç Ferrer que, quan vengué a predicar a Mallorca i a Manacor, en taià un per mostra, de rebosillo, servint-li de patró es sarrió⁵ a on apleguen ses agranadures; i que digué a ses dones:

—Preniu mostra d'aqueix, si voleu acabar la festa amb pau!

I ho feren així ses mallorquines, conservant tal moda, fins que modernament perderen es rebosillo; i, en lloc de sa roba espessa d'un temps, hala a fer-la més clara i més clara perquè no else tapàs gota! Fins que són arribades a l'estat actual, que ja no en queda casi res, d'es rebosillo, que embellia, remuntava i favoria tant i tant sa cara de ses mallorquines, i no tenia altre defecte que es nom, que fa massa olor de castellà, allà on sa cosa que expressava era tan mallorquina. (Alcover, tom V: 125-126)

Probablement, la mida dels rebosillos fou una de les batalles que les mallorquines hagueren de guanyar als plantejaments conservadors, com més endavant ho serien el fet de tallar-se la trena, abandonar l'anomenat vestit de pagesa o obtenir llicència per “ballar d'aferrat” en substitució dels antics balls en els quals els balladors pràcticament no tenien contacte físic. Poques coses sabem de com era la indumentària de les dones mallorquines a la primeria del s. XV, però devia ser semblant a la catalana o la valenciana de l'època. Probablement el cap anava cobert—aquest costum s'ha mantingut fins fa poques dècades— però la peça que el cobria no devia ser necessàriament del mateix estil que mossèn Alcover reivindica, més que res com a peça casta i pudorosa, malgrat l'intent de donar-li un vernís estètic. La narració ens fa somriure pel seu costumisme i per la manca de finesa de la situació descrita, atès que el sarrió era una peça molt comuna d'obra de palma, que s'usava per recollir les agranadures i com a patró o model resultava força groller.

5 Es *sarrió* és un estorí de pauma, redó, d'uns sis pams de diàmetre amb una ansa a cada banda; el dobleguen agafant-lo amb una mà per cada ansa i amb sa granera hi meten les agranadures.

En Tià de sa Real s'enfronta al maligne (Alcover, tom V: 59).

Tià de sa Real

En Tià de sa Real (1715-1769) va ser un home vinculat a la pagesia que excel·lí per la seva intel·ligència i bonhomia i, sobretot, per les seves qualitats de poeta oral, de glosador.⁶ Alcover, a partir de les informacions orals arreplegades de gent del seu entorn, el defineix així:

⁶ Per a conèixer la figura d'en Tià de Sa Real, és imprescindible consultar la monografia *En Tià de Sa Real. Notes per a l'estudi de la figura i l'obra de Sebastià Gelabert*, de Tomàs Martínez Miró (2016).

Era una casta d'home que, com ell, només en neix un cada cent anys, i casi mai sura.

Ell surà, però no poria esser ric. En tenir més de coranta sous, se posava malalt ell o sa dona, o ets infants. Si hagués sembrat damunt pedres hauria cuida bona anyada. Deia que sa seua sort era per mar, però trobava que la mar era un camí massa fluix, que fa forat i tapa.

Endevinava ses coses que havien de succeir, veia lo que passava onsevua sense esser-hi, i feia unes coses que eren just-i-fet miracles.

El donaven per bruixot, però ell no era cap mal home, sinó molt compost i de Déu. No se n'allunyava gens, de l'Església. [Alcover, V: 41]

Entorn de la seva figura es desenvolupa un extens llegendari que s'articula en dos eixos arquetípics principals: el del creador-artista –per la seva traça poètica– i el de mag –pels poders paranormals que la tradició li atribueix. Alcover en el seu *Aplec de Rondaies Mallorquines* recull un gran nombre de narracions sobre en Tià, de boca d'informadors de la comarca de Manacor. Però, quins serien els trets bàsics definidors de l'arquetip de l'artista, del creador? En primer lloc, la construcció d'un món propi que els altres puguin fruitir, per la seva vàlua estètica. L'artista practica i perfecciona les seves habilitats al llarg de la vida per poder assolir plenament el seu objectiu expressiu. I, per això mateix, el seu punt dèbil o temença és no tenir el talent suficient per a canalitzar la seva necessitat d'expressió. Això el pot portar a ser excessivament perfeccionista o maniàtic i a tenir actituds negatives. Respon en Tià de sa Real a aquest model? En part sí. Podríem qualificar el glosador manacorí com “l'artista modest” i el podríem relacionar amb el perfil tipificat de poeta oral present a la Mediterrània. En primer lloc, cal dir que la capacitat de glosar és vista per la gent com un “do”, no com un aprenentatge a partir d'una tradició familiar i local, ni com un exercici. El glosador té “el do” gairebé diví –per tant, és un elegit– de poder parlar en vers i així dotar les seves paraules d'una força expressiva superior. Un altre element que forma part del que en podem dir “llegenda de l'artista” és la precocitat. Hi ha nombroses llegendes que presenten un Tià infant, capaç de dir en vers veritats punyents a grans senyors o a membres del clergat, els quals queden sorpresos i ferits per la seva promptitud, habilitat i clarividència. Aquest és el cas de les llegendes titulades “De com es senyor de Sa Real hi anà perquè li fes una cançó”, “D'un glosador de Muntanya que el volgué veure” i “D'un capellà que el va escometre” (Alcover, V: 42-45).

Un altre tret és que la seva habilitat expressiva –que sorprèn i provoca admiració en el seu entorn– és per a ell un fet normal, que accepta amb una gran modèstia. Mai no exhibeix el seu art, sinó que sempre “actua” quan el pregunten o provoquen o en ocasions molt especials. A través dels seus glosats, en Tià de sa Real demostra les seves qualitats humanes: certesa, equilibri, harmonia, raó

natural, serenitat i intel·ligència. Això es fa evident en les narracions “Una glossada en ets Hostals d’Algaire” i “De com li va néixer una nineta”, entre d’altres (Alcover, V: 49-51).

Pel que fa a les seves qualitats sobrenaturals, quins aspectes destacaríem de l’arquetip del mag? En primer lloc, són personatges que passen per un procés d’iniciació, que els porta del “saber” al “poder fer”. Aspiren a conèixer en profunditat les lleis que regeixen el món per a poder crear noves realitats. La seva saviesa i les seves capacitats extraordinàries provenen d’una potència oculta, una font no accessible a la resta de mortals. El mag és conscient de les conseqüències negatives que pot tenir la seva conducta, i en el desplegament del costat més fosc es pot convertir en un manipulador. El nostre poeta manacorí, en el seu llegendari, té un bon grapat de llegendes que el presenten com un home dotat de poders paranormals, però se’ns presenten amb una simplicitat absoluta. Tant, que podem dir que en Tià de sa Real seria un home “naturalment paranormal” tot i que som ben conscients que serien termes en principi antagònics. Les facultats paranormals que presenta el llegendari són moltes: és vident atès que pot “veure” el que succeeix en un indret on ell no hi és físicament com passa a “De com a un pobre que li havien robat un parei de bous, li mostrà on eren” (Alcover, V: 70-71). És profeta, perquè pot saber coses que encara han de succeir, com la data de la mort del seu fill o la seva pròpia a les narracions “Lo que passà com un al·lot seu se morí” i “De com se va morir” (Alcover, V: 66 i 72) i també pot modificar les lleis de la física, com es fa palès a “Sobre es vi de Conies i de Ca’n Caremany”, “De s’escarada de segar que va prendre a Son Vaquer”, “Es pas de cuiros” i moltes d’altres (Alcover, V: 67-72).

Totes aquestes qualitats són consubstancials al seu ésser, atès que no es fa referència a com les ha adquirides. Són de naixement, les “té” naturalment i no en sabem la font, però no és un sant (els seus poders no són d’origen diví), ni un bruixot (els poders tampoc no provenen d’un origen demoníac, ell és capaç de derrotar els poders del maligne). D’altra banda, és un home que no tan sols no cerca el poder ni la riquesa, sinó que els defuig explícitament i posa les seves habilitats al servei dels altres, per tal de resoldre les seves dificultats. Sap que no pot ser ric i que no ha d’usar les seves potencialitats en benefici propi.

El seu llegendari ens presenta el meravellós, el sobrenatural, com quelcom quotidià, simplificat, domèstic, casolà. Les seves capacitats extraordinàries haurien de ser –en principi– factors de distanciament de la seva figura en relació a l’entorn, però és al contrari. Ell es fa proper, i el relat afegeix concreció i factors de credibilitat en donar fites clares de les coordenades d’espai en el qual es desenvolupen els fets.

En conjunt, el llegendari d'en Tià de sa Real ens dibuixa una persona admirada i admirable: senzilla, modesta, assenyada, serena davant l'adversitat, continguda, compassiva vers els pobres i que viu en plena harmonia amb la naturalesa i la societat, però voltat d'una aura mítica que deriva de la seva capacitat artística i dels poders sobrenaturals que se li atribueixen. En resum, podem dir que és una personalitat excepcional modulada per la normalitat de la vida quotidiana a la Mallorca tradicional i que la seva biografia llegendària coincideix de manera significativa amb els dos arquetips proposats, el d'artista i el de personatge amb poders sobrenaturals.

En definitiva, els perfil mític dels tres personatges analitzats –tots tres vinculats d'una manera o altra a la comarca de Manacor– ens permet reafirmar que la llegenda és una bella mentida que simbolitza una veritat, una metàfora que ens ajuda a explicar –i a entendre– de forma poètica i colpidora, la nostra relació amb la terra, amb la història i amb els que ens precediren i forjaren el nostre país i la nostra cultura. Una vinculació afectiva i efectiva al territori. Una mostra del poder que té, a desgrat del pas dels segles, la capacitat fabuladora de la humanitat que s'articula en models arquetípics i arguments reiterats que conformen un ample ventall de formes i maneres de veure, d'entendre i d'ordenar el món des de les paraules que modelen el pensament i esperonen la imaginació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, Antoni M. (1936-1972). *Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*, volum V, Palma: Editorial Moll.

CAMPBELL, Joseph (1997). *El héroe de las mil caras*. México: Fondo de Cultura Económica.

MARTÍNEZ MIRÓ, Tomàs (2016). *En Tià de sa Real. Notes per a l'estudi de la figura i l'obra de Sebastià Gelabert*. Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar; Institució Pública Antoni M. Alcover.

RANK, Otto (1991). *El mito del nacimiento del héroe*. Barcelona: Paidós.

VALRIU, Caterina (2008a). «El cicle llegendari del rei En Jaume I: “La primera proesa del rei En Jaume”, llegenda iniciàtica del recull d'Alcover». A: *Paraula Viva. Articles sobre literatura oral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 245-254.

— (2008b): «Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: un viatge entre la realitat i la llegenda». A: *Paraula Viva. Articles sobre literatura oral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 287-300.

VALRIU, Caterina; VIBOT, Tomàs (2008). *Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda*. Palma: Olañeta Editor.

— (2010). *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció*. Pollença: El Gall Editor.